

даний метод можна використовувати як стратегічний інструмент підвищення якості філософської освіти у вищих навчальних закладах України.

Такі можливі методологічні підходи до філософії як самостійної навчальної дисципліни у закладах фахової передвищої освіти, використання яких дозволить їй виконати функції світоглядної бази та джерела духовного становлення для студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Э.Ф., Зубкова Л.М. Функция мислеобразу у двопівкульному мисленні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/belyaeva-ef-zubkova-lm-funktsiya-misleobrazu-u-dvopivkulnomu-mislenni>

2. Кудрик Л. Завдання виховання у контексті ноосферної парадигми освіти/Л. Кудрик, Ю. Сурмяк, Т. Тюріна // Педагогічна думка. – 2011. – №1. – С. 52-61.

3. Кузнецова А.Ф. Ноосфера. Ноосферная (эволюционная) образование: задачи и принципы их реализации [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv

4. Курмышев Г.В. Организация ноосферного образования в Украине (на примере образовательных учреждений Харьковской области)/ В кн. «Ноосферное образование в Украине», Харьков, 2007. – С. 46-61.

5. Маслова Н.В. Ноосферное образование – фундаментальная социальная технология [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://raen-education.webhost.ru/b-masl3.htm>

Стрельников В. Ю.,

*доктор педагогических наук, профессор,
професор кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
strelnikov.poltava@gmail.com*

Лебедик Л. В.,

*доктор педагогических наук,
доцент кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
lebedyk_lesya@ukr.net*

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Розглядаються складники розвитку креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності: ситуативні й особистісні чинники, що впливають на творчу діяльність; специфічні особистісні якості, які характеризують рівень його інформаційної культури.

Ключові слова: інформаційне суспільство, особистість, креативність, майбутній фахівець соціальної роботи.

The components of the development of creativity of the future social work specialist in the digital reality era are considered: situational and personal factors influencing creative activity; specific personal qualities that characterize the level of his information culture.

Key words: information society, personality, creativity, future social work specialist.

Сучасна цифрова реальність є новим етапом в історії цивілізації, що ґрунтується на інтелекті й креативності її представників. Головною дійовою особою цього етапу є

особистість, яка володіє інформацією, електронікою, комп'ютерною технікою, теле- і відео комунікаціями тощо.

Майбутній фахівець соціальної роботи в епоху цифрової реальності має бути готовим до кардинальних соціальних змін: зміни соціальної ролі та відповідальності людини, яка має забезпечувати виробництво, зберігання, передачу й поширення інформації; домінуванням в епоху цифрової реальності інформаційних технологій з їх фундаментальною функцією підсилювати (чи навіть замінювати) інтелектуальну і креативну діяльність людини; перетворення у провідну галузь суспільного виробництва власне інтелектуального виробництва; інтенсивне посилення ролі засобів масової комунікації, значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання; зміни характеру освіти і виховання, процесу підготовки особистості до життя.

Майбутній фахівець соціальної роботи в епоху цифрової реальності має розуміти суть нового соціального порядку, що отримав назву «інформаційне суспільство», у якому кожен громадянин має рівні права і можливості своєчасно отримувати і вільно виробляти будь-яку необхідну йому інформацію (окрім випадків, заборонених законом). Важливо розуміти, що до розбудови інформаційного суспільства, як глобального процесу, прагнуть світове і європейське співтовариство, а, отже, й Україна, адже в ньому будуть: вирішені проблеми інформаційної кризи; інформаційні технології охоплять усі сфери соціальної діяльності людини; буде забезпечена можливість доступу до потрібної інформації (технічна і правова) будь-якому громадянину суспільства у будь-якому географічному місці; найважливішим стратегічним ресурсом суспільства стане інформація, яка займе провідне місце в соціумі, економіці, освіті, культурі.

Проблема управління розвитком креативності майбутнього фахівця соціальної роботи є надзвичайно актуальною в руслі сучасних тенденцій в епоху цифрової реальності, що засвідчують і наші попередні дослідження [1, с. 228–231; 2, с. 173–178; 3, с. 248–268; 4, с. 13–18; 5, с. 9–18; 6, с. 251–285; 7, с. 354–357; 8; 9, с. 137–155]. Тому доцільним є звернення до зарубіжного досвіду, зокрема до теорії самоактуалізації, поширеної на Заході, яка розглядає креативність як особистісну якість, природну тенденцію людини до самоактуалізації, особистісного балансу і психічного здоров'я. Згідно означеної теорії (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс), передбачається можливість управління розвитком креативності й інших позитивних якостей людини.

Серед багатьох концептів, які розробив А. Адлер (прагнення до влади, роль неповноцінності і її компенсації, уявлення про фінальну мету і стилі життя, соціальний інтерес), уявлення про роль творчості були розвинуті майже останніми. А. Адлер вбачав креативність Я у свободі вибору між альтернативними життєвими стилями і фінальною метою. Хоч мета може ініціюватися спадковістю й культурними чинниками, у кінцевому підсумку мета виникає завдяки креативній силі індивідуальності. У цьому виявляється самодетермінація й унікальність індивідуальності [6, с. 272]. Здебільшого люди (і майбутні фахівці соціальної роботи) не усвідомлюють у повній мірі свою мету. Через аналіз ситуації в сім'ї, освітнього середовища, патерни свідомості викладач може допомогти майбутньому фахівцю із соціальної роботи визначити його мету як робочу гіпотезу. Звичайно, мова не може йти про повну психотерапію, яка спрямована на глибокі атитюди і зміни особистості. Але й завдяки вказаній позиції викладача у спілкуванні з майбутнім фахівцем соціальної роботи, обмеження, які накладає на особистість майбутнього фахівця соціальної роботи стиль життя, можуть бути значно ослаблені, а інколи й еліміновані. Можуть створитися умови для повного функціонування і креативного життя індивідуальності [6, с. 272].

Згідно з А. Маслоу, завдяки самоактуалізації особистість стає більш інтегрованою й цілісною. Стани самоактуалізації роблять особистість більш відкритою досвіду, досконалою і спонтанною, гумористичною, трансцендентною і незалежною від потреб нижчого рівня. Самоактуалізуючись, людина розкриває свої можливості, близькі до сутності її буття. Креативність є однією із важливих характеристик самоактуалізації. А. Маслоу, хоча й використовує досвід «винятково креативних людей», однак, розуміє креативність досить широко – як якість, яку можна використати для виконання будь-якого завдання в житті. Якщо вдосконалення особистості є першочерговим, а заняття живописом – другорядним завданням, то вдосконалення особистості є більш важливим і креативним, ніж заняття живописом [6, с. 273].

Концепція актуалізуючої тенденції К. Роджерса вміщує всю сферу мотивації, напруги, потреби, редукацію напруги, а також креативність, яка проявляється у пошуку тенденцій до задоволення. Актуалізуюча тенденція характеризує людину як ціле, а не її окремі компоненти (такі, як Я). Ідеальні умови життя людини створюються завдяки повноцінному функціонуванню особистості. Це означає, що особистість вільно висловлює свої почуття, здійснює незалежні вчинки, є креативною й «гарно» живе. «Гарне життя є процес, а не стан буття. Це напрямок, а не місце призначення» [6, с. 273].

Неприспосована людина є протилежністю повністю функціонуючої (реалізуючої себе) індивідуальності. Неприспосована людина є такою, що захищається, швидше підтримує своє життя, ніж покращує й збагачує його. Такий індивід живе за завчасно складеним планом, відчуває себе об'єктом маніпуляцій, а не вільною людиною, конформістом і залежним від інших, а не креативною особистістю. Повністю функціонуюча особистість, навпаки, вільна від захистів, відкрита досвіду, креативна і здатна «гарно» жити.

Ефективне управління розвитком креативності майбутнього фахівця соціальної роботи передбачає акцент на розвитку рис особистості, притаманних креативним людям. У зарубіжній психології й педагогіці вважається, що креативні особистості мають одночасно взаємовиключні особливості, серед них М. Шикшентміхалій виділяє такі: 1) володіють великою фізичною енергією, однак вони часто перебувають у стані спокою і відпочинку; 2) водночас суворі й довірливі, наївні; 3) поєднують грайливість і дисципліну, відповідальність і безвідповідальність; 4) змішують уяву, фантазію і відчуття реальності; 5) мають особливості як екстравертів, так і інтровертів; 6) скромні і горді одночасно; 7) уникають стереотипів щодо статевих ролей; 8) демонструють одночасно бунтівний дух і консерватизм; 9) пристрасно захоплені своєю працею, однак можуть надзвичайно об'єктивно оцінювати її результати; 10) відкритість і чутливість часто викликає страждання й болі, однак дуже люблять отримувати й задоволення [6, с. 273–274].

Т. Амабайл і М. Коллінз наводять дещо інший перелік рис креативної особистості: самодисципліна в роботі, здатність відтягнути задоволення, персеверативність у ситуаціях фрустрації, незалежність суджень, терпимість до невизначеності, високий рівень автономності, відсутність статевих стереотипів, інтернальний локус контролю, схильність до ризику, високий рівень самоініціативи і прагнення виконувати завдання якнайкраще [6, с. 274].

Методи стимуляції творчої діяльності майбутнього фахівця соціальної роботи розглядалися й у вітчизняній педагогічній, психологічній і навіть технічній літературі, зокрема знаходимо обговорення проблеми: чи можна навчити творчості? Широко відомі спроби навчити діяльності винахідника. Однак, на думку більшості психологів, ставити так питання не має сенсу, бо до визначення творчої діяльності входить її неалгоритмічний характер. Отже, якщо пряме навчання творчості неможливе, то цілком можливий непрямий

вплив на нього за рахунок створення умов, стимулюючих чи гальмуючих творчу діяльність [6, с. 274].

Чинники, що впливають на творчу діяльність, можуть бути двох видів: ситуативні й особистісні. До особистісних відносяться стійкі властивості, риси особистості чи риси характеру людини, які можуть впливати на стан, викликаний тією чи іншою ситуацією. Прикладом може бути така риса як тривожність. Тривожність як стан, викликаний ситуативними чинниками, оцінюється з допомогою опитувальника Спілберга, а особистісна тривожність – за допомогою опитувальника Тейлор [6, с. 274].

Ситуативними чинниками, що негативно впливають на творчі можливості майбутнього фахівця соціальної роботи, є:

- ліміт часу;
- стан стресу;
- стан підвищеної тривожності;
- бажання швидко знайти рішення;
- занадто сильна чи занадто слабка мотивація;
- наявність фіксованої установки на конкретний спосіб рішення;
- невпевненість у своїх силах, викликана попередніми невдачами;
- страх; підвищена самоцензура;
- спосіб пред'явлення умов задачі, що провокує неправильний шлях вирішення та інші.

Особистісні чинники, які негативно впливають на процес творчості:

- конформізм (згода);
- невпевненість у собі (часто сприяє загальній низькій самооцінці), а також занадто сильна самовпевненість;
- емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій;
- уникнення ризикової поведінки;
- домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху;
- висока тривожність як особистісна риса, сильні механізми особистісного захисту та інші.

Чисельні дослідження свідчать про важливу роль підсвідомих процесів у знаходженні творчих рішень. Тому більшість чинників пов'язані з посиленням бар'єрів між свідомістю і підсвідомістю. Так, тривожність і невпевненість в собі змушує людей душити сигнали, що йдуть із підсвідомості, через страх викликати іронію чи насмішку з боку інших людей.

Особистісними рисами, які сприяють творчому мисленню, є:

- впевненість у своїх силах;
- домінування емоцій радості і навіть певна агресивність;
- схильність до ризику;
- відсутність страху здатися дивним і незвичайним;
- відсутність конформізму;
- добре розвинуте почуття гумору;
- наявність багатої за змістом підсвідомості (бачить різноманітні за змістом сни, володіє надмірною чутливістю, має феномен синестезії тощо);
- схильність до фантазування і побудови планів на майбутнє та інше.

Часто у творчих особистостей проявляється дитячість, доведена до інфантилізму. Відома формула П. Флоренського про те, що секрет творчості у збереженні юності, а секрет геніальності у збереженні дитинства на все життя (В. Зінченко [цит. за: 6, с. 275]).

Більшість дослідників творчих особистостей прагнули сформулювати головну якість будь-якої творчої особистості, яка лежить в основі здатності до творчості. За всього розмаїття конкретних формулювань всі говорять приблизно про одне й те ж: творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, яка за висловом К. Роджерса, здатна бути собою, чути своє «Я».

У англomовній літературі головною якістю творчої особистості часто називають почуття самоідентичності («The Sense of Personal identity»). Творча людина має цінувати свою унікальну і неповторну (як у всіх інших людей) особистість, «не соромитись» її. Бо будь-який творчий акт – форма духовного «самороздягання», що особливо важко робити у присутності інших людей. Здатність творити на очах в інших стосується важливих якостей артистів, музикантів, викладачів, проповідників. Хороша публічна лекція передбачає творчий експромт, імпровізацію. Тільки в цьому випадку слухач стає співучасником творчого процесу і здатний не просто засвоїти систему значень, що передаються за допомогою озвученого тексту, але і вникнути у значення і особистісні смисли, які зародились у цей момент, у цьому місці [6, с. 275–276].

Методами стимуляції творчості є прийоми, які дозволяють зняти чи послабити бар'єри між свідомістю і підсвідомістю (критичних установок і цензури свідомості з використанням алкоголю, наркотичних засобів, техніки гіпнозу, методів розв'язання задач з застосуванням пошуку, віщувань у снах). Поширеними є: методика мозкового штурму Осборна, суть якої полягає у розподілі між різними людьми генеративної частини акту мислення і частини контрольної та виконавчої (одна група учасників генерує гіпотези з заборонаю будь-якої критики, а інша пізніше оцінює їх реальну значимість); методика синектики (суть якої полягає у навчанні досліджуваних генерувати аналогії різного типу); метод складання таблиць; тренінги: тренінг упевненості в собі, тренінг сенситивності тощо [6, с. 276].

Найголовнішою умовою становлення творчих особистостей є відповідна система навчання. Сформулюємо педагогічні принципи та рекомендації, дотримуючись яких можна зменшити «антитворчий» ефект навчання майбутнього фахівця соціальної роботи:

- 1) не придушувати інтуїцію майбутнього фахівця соціальної роботи;
- 2) формувати у нього упевненість у своїх силах, віру у здатність вирішувати завдання, адже той, хто не вірить в себе, вже приречений на невдачу (виключенням є лише майбутні фахівці соціальної роботи із патологічною завищеною самооцінкою, яку викладач здебільшого може швидко виявити);
- 3) у навчанні максимально спиратись на позитивні емоції (здивування, радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують прояви творчого мислення;
- 4) стимулювати прагнення майбутнього фахівця соціальної роботи до самостійного вибору мети, завдань і засобів їх вирішення;
- 5) заохочувати схильність до ризикованої поведінки;
- 6) запобігати формуванню конформного мислення, боротися з бездумною згодою майбутнього фахівця соціальної роботи та його орієнтацією на думку більшості;
- 7) розвивати уяву і не придушувати схильність до фантазування, навіть якщо вона межує з «видаванням» фантазії за істину;
- 8) формувати чутливість до протиріч, вміння знаходити і свідомо формулювати їх; протиріччя, навіть формально-логічне, не повинне ототожнюватися з помилкою, яку треба виправити; основна роль протиріч у діяльності мислення полягає в їх здатності бути джерелом нових запитань і гіпотез;

9) частіше використовувати в навчанні задачі так званого відкритого типу, коли відсутня одна правильна відповідь, яку залишається знайти чи відгадати; тренування продукування можливих рішень (гіпотез) суттєво підвищує показники швидкості, гнучкості і оригінальності мислення;

10) ширше застосовувати проблемні методи навчання, які стимулюють установку на самостійне чи за допомогою викладача відкриття нового знання, посилює віру майбутнього фахівця соціальної роботи в свою здатність до таких відкриттів; знання, одержані з допомогою проблемних методів навчання, не гальмують творчість так, як знання, одержані з допомогою традиційних методів;

11) творче мислення розвиває навчання спеціальним евристичним прийомом розв'язання задач різних типів;

12) спільна дослідницька діяльність викладача й майбутнього фахівця соціальної роботи можлива лише в ситуації, коли розв'язується задача, відповідь на яку не знає ні майбутній фахівець соціальної роботи, ні викладач, адже лише тоді задача перетворюється в справжню наукову чи виробничу проблему, що збагачує й посилює мотивацію творчості; особливого значення набувають мотиви самореалізації, соціальні мотиви, мотиви змагання та інші, для актуалізації яких і формування внутрішньої мотивації особливе значення має особистісне включення викладача у спільну діяльність із майбутніми фахівцями соціальної роботи;

13) всіляко заохочувати прагнення майбутнього фахівця соціальної роботи бути самим собою, вміння чути своє «Я» і діяти у відповідності з його «порадами» (для цього на всіх етапах навчання викладач повинен не тільки декларувати свою повагу до особистості майбутнього фахівця соціальної роботи, а й реально відчувати незрівнянну, унікальну цінність кожної особистості) [6, с. 276–278].

Серед чинників, що впливають на розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності, одним з найважливіших є рівень його інформаційної культури, критеріями якої можна вважати: уміння формулювати адекватно свою потребу в інформації з соціальної роботи; ефективно здійснювати її пошук; вміння переробляти та генерувати нову потрібну інформацію; уміння адекватно оцінювати і відбирати важливу інформацію; комп'ютерна грамотність.

В епоху цифрової реальності в умовах інформатизації соціуму (і освіти) у фахівця соціальної роботи з'являється додаткове педагогічне завдання – сприяти формуванню інформаційної культури у своїх клієнтів (дітей і дорослих).

Серед специфічних якостей особистості, які характеризують рівень інформаційної культури майбутнього фахівця соціальної роботи, слід виокремити:

- сформованість інформаційного світогляду особистості (наявність системи узагальнених поглядів на інформаційне суспільство і місце в ньому людини, на інформаційні системи, інформаційні ресурси, інформаційні технології, інформатизацію);

- інтерес до сучасних способів інформаційного обміну та пошук шляхів інтенсифікації соціальної роботи на інформаційній основі;

- потребу в постійному оновленні знань про можливості застосування інформаційних технологій у соціальній роботі;

- професійну активність, адаптивність і мобільність у інформаційному суспільстві;

- відповідальність під час роботи з комп'ютерними засобами;

- поєднання відповідальності за інформаційну безпеку особистості і суспільства та особистої свободи;

– узгодженість у постановці та послідовному розв’язанні завдань соціальної роботи з використанням інформаційних технологій;

– володіння методиками колективного прийняття рішень;

– уміння взаємодіяти з іншими людьми в інформаційному полі.

Таким чином, неможливо навчити творчості, через «формування» творчої діяльності в епоху цифрової реальності одержати бажаний «приріст на полюсі суб’єкта»; креативність, як здатність до творчості, не є характеристикою пізнавальних процесів, а є однією з найбільш глибоких характеристик особистості. «Сформувати» творчого майбутнього фахівця соціальної роботи неможливо, його можна тільки виховати, а виховання, у свою чергу не може бути чимось іншим, як створенням умов для самовиховання особистості. Розвиваючи творчий потенціал особистості майбутнього фахівця соціальної роботи, слід враховувати складність структури креативності, яка обумовлюється специфікою творчого процесу; відносну самостійність і специфічність творчих можливостей стосовно інших якостей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедик Л. В. Критерії розвитку інтелектуального обдарування особистості майбутнього фахівця у сфері соціальної роботи. Обдаровані діти – скарб нації : матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 8–11 груд. 2020 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020 С. 228–231. URL : <http://novyny.ostriv.in.ua/publication/code-7E317C4119BB9/list-8C72DA5726>

2. Лебедик Л. В., Рябовол Л. В. Методологічні аспекти дослідження проблеми управління навчально-творчою діяльністю студентів. Зб. наук. ст. магістрів ф-ту харчових технологій, готельно-ресторанного і туристичного бізнесу ПУЕТ за результатами наук. досл. 2011–2012 навч. р. Полтава : ПУЕТ, 2012. С. 173–178.

3. Стрельніков В. Ю. Лекція 2.10. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів. Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно зорієнтованої освіти : Модульний посіб. / Автори-упорядники : П. І. Матвієнко, Н. І. Білик, О. О. Новак. Полтава : ПОППО, 2006. С. 248–268.

4. Стрельніков В. Ю. Методики оцінювання інтелекту та критерії творчої особистості. Обдаровані діти і школа. Методика діагностики та педагогічний досвід : посіб. для вчителів і психологів. Полтава : ПОПОПП, 1998. С. 13–18.

5. Стрельніков В. Ю. Методики оцінювання інтелекту та критерії творчої особистості. Психологічна підтримка творчості учня / Упоряд. О. Плавник, В. Зоц. К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. С. 9–18.

6. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с.

7. Стрельніков В. Ю. Побудова механізму розвитку інтелектуального обдарування особистості майбутнього фахівця зі спеціальної освіти. Обдаровані діти – скарб нації : матеріали Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 8–11 груд. 2020 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 434 с. С. 354–357. URL : <http://novyny.ostriv.in.ua/publication/code-7E317C4119BB9/list-8C72DA5726>

8. Стрельніков В. Ю. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей студентів. Метод. рек. для слухачів пед. ф-ту МППК. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2003. 24 с.

9. Стрельніков В. Ю. Розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів (матеріали до вивчення міні-модуля «Інтелект і творчість»). Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно орієнтованої освіти : модульний посіб. / Автори-упорядники : В. Р. Ільченко, П. І. Матвієнко, Н. І. Білик. Полтава : ПОППО, 2003. С. 137–155.